

Centrum voor de Geschiedenis van Migranten

Een vijfjarenplan

(2005-2010)

Stichting Centrum voor de Geschiedenis van Migranten

Amsterdam, mei 2005

INHOUDSOPGAVE

1. Ter introductie	3
2. Uitgangspunten bij onderzoek	
Migratie als structureel fenomeen	4
Integratie van migratie in de nationale geschiedschrijving	5
Vestiging in heden en verleden	6
Overeenkomsten en verschillen	7
Een pleidooi voor interdisciplinaire samenwerking	8
3. Historisch migratie onderzoek – een methode	10
4. Thematische invalshoeken	
Gender en migratiegeschiedenis	14
Structuur in het land van vestiging	15
De multiculturele stad en zijn bewoners	17
Koloniale migranten	19
Migrantenorganisaties	21
Emigratie	23
5. Het opsporen en toegankelijk maken van bronnen	25
6. De verspreiding van kennis	27

1. TER INTRODUCTIE

Het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) is een landelijk samenwerkingsverband dat zich sinds 1990 richt op historisch onderzoek naar migranten en vestigingsprocessen. Dat gebeurde in eerste instantie door de uitvoering van diverse samenwerkingsprojecten. In 1995 kreeg deze informele en incidentele samenwerking een structurele basis in het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten; in 1997 is het centrum vervolgens officieel een stichting geworden. Het CGM brengt de expertise en kennis van een aantal onderzoeksinstituten en wetenschappelijke disciplines bijeen.

De kern van het samenwerkingsprogramma CGM is het stimuleren van interdisciplinair onderzoek naar de komst en aanwezigheid van migranten. Dit onderzoek is met name gericht op Nederland, maar internationale vergelijkingen zijn onontbeerlijk voor een analyse van de migratie- en integratieprocessen in Nederland. Het CGM stelt zich daarnaast tot doel om een actieve bijdrage te leveren aan het opsporen en toegankelijk maken van de bronnen met betrekking tot de geschiedenis van migranten in Nederland. Tot slot wil het CGM de kennis, verkregen met wetenschappelijk onderzoek, verspreiden onder een breed publiek door onder meer toegankelijke publicaties, tentoonstellingen en debatten.

In de afgelopen jaren heeft het CGM, in samenwerking met anderen, veel van zijn plannen, zoals vermeld in de CGM-brochure (1999) en het eerste vijfjarenplan (2000), gerealiseerd. Deze resultaten worden in dit nieuwe vijfjarenplan kort aangestipt; uitgebreidere informatie is te vinden in de jaarverslagen die op de CGM-site zijn opgenomen. Op basis van deze resultaten en de ontwikkelingen op het terrein van de historische migratiestudies heeft het CGM opnieuw een plan geformuleerd voor het beleid in de komende vijf jaar.

2. UITGANGSPUNTEN BIJ ONDERZOEK

Migratie als structureel fenomeen

Historici die onderzoek doen naar migratie- en vestigingsprocessen beschouwen migratie als een alledaags fenomeen en als een wezenlijk onderdeel van de menselijke samenleving. Mensen verlieten en verlaten hun geboorteplaats om elders werk te vinden, zich te herenigen met partner of familieleden, of anderszins een beter bestaan op te bouwen. Migranten zijn niet alleen vrijwillig vertrokken, maar kunnen ook gedwongen zijn om hun land te verlaten, zoals slaven, dwangarbeiders en vluchtelingen.

Zo zijn inwoners uit andere Europese landen, uit de (voormalige) Nederlandse koloniën, en in toenemende mate ook uit andere werelddelen, naar Nederland gekomen. Tegelijkertijd vestigden Nederlandse onderdanen zich in buurlanden of verlieten het Europese continent. Ook haalden Nederlanders negerslaven van Afrika naar Amerika. Bij vrije migratie is de beslissing om het geboorteland te verlaten een van de mogelijke overlevingsstrategieën, keuzes die individuen en gezinnen maken om hun welvaart en welzijn te verbeteren.

Hoewel migratie in de ene periode omvangrijker is dan in een andere, zijn migratiebewegingen niet beperkt tot tijden van crisis, zoals oorlogen of economische depressies, of tot bepaalde fasen van economische ontwikkeling, zoals industrialisatie. Migratie is een verschijnsel van alle tijden, van alle maatschappelijke lagen, van zowel mannen als vrouwen, kinderen als ouderen.

Niet alleen de migratiebewegingen zelf, ook de pogingen van lokale en nationale overheden om die migratiebewegingen te beïnvloeden zijn geen recent of incidenteel verschijnsel. Met de ontwikkeling van nationale staten en de uitbreiding van sociale voorzieningen zijn verschillen tussen eigen onderdanen en vreemdelingen toegenomen, en daarmee ook de controle van de staat op de toegang tot het land en tot het nationale burgerschap. Die controle, en de behoefte daaraan, bestond echter ook in eerdere perioden. Overal en altijd is onderscheid gemaakt tussen gewenste en ongewenste immigranten, waarbij vooral rondtrekkende armen het moesten ontgelden. Nieuwkomers werden bovendien uitgesloten van bepaalde rechten, wat in sterkere mate gold voor groepen zoals de joden.

De bemoeienis van de Nederlandse staat beperkte zich niet tot immigranten in Nederland, maar strekte zich ook uit tot Nederlanders die naar het buitenland vertrokken. De bevolkingsgroei leidde in toenemende mate tot angst voor overbevolking en tot de algemene opvatting dat Nederland in de nabije toekomst voor de werkgelegenheid van haar onderdanen aangewezen zou zijn op buitenlandse

arbeidsmarkten. Dit idee, dat zich al in het begin van de 20^e eeuw openbaarde, resulteerde met name na de Tweede Wereldoorlog in overheidsbeleid om emigratie te stimuleren.

De ontwikkeling van de Nederlandse staat en het Nederlands staatsburgerschap is nauw verbonden met migratieprocessen. Zowel nieuwkomers in Nederland als Nederlanders die naar elders emigreerden vormden aanleiding voor discussies over de betekenis en de grenzen van staat en burgerschap. Wie hoort erbij en wie niet? Wanneer en waarom houdt een onderdaan op onderdaan te zijn? En wanneer en waarom kan een nieuwkomer Nederlander worden? Deze in- en uitsluitingprocessen zijn een wezenlijk onderdeel van de ontwikkeling van de inhoud en betekenis van het staatsburgerschap. Ook in die zin is migratie onlosmakelijk verbonden met de nationale geschiedenis.

Integratie van migratie in de nationale geschiedschrijving

Deze visie op migratie als een structureel kenmerk van de samenleving mag dan gemeengoed zijn onder migratiehistorici, daarbuiten wordt zij niet door iedereen gedeeld. In de algemene geschiedschrijving over Nederland, de natiestaat en de nationale Nederlandse cultuur en identiteit is de betekenis van migratie- en vestigingsprocessen sterk onderbelicht. Vanaf de 16^e eeuw tot in de 19^e eeuw lag het aantal nieuwkomers op 6 tot 10 procent van de totale bevolking. In de eeuw daarna kwamen relatief weinig immigranten naar Nederland, maar dat aantal is na 1950 weer sterk gestegen. Nederland is daarmee, afgezien van de jaren 1850-1950, altijd een immigratieland geweest. Toch is de invloed van migratie vrijwel onzichtbaar in de verbeelding van de nationale geschiedenis in schoolboeken, in de Nederlandse musea, en in lijstjes van belangrijke vaderlandse figuren en gebeurtenissen.

De komst van immigranten in Nederland en het vertrek van Nederlanders naar het buitenland heeft niet alleen de samenstelling en kleur van de bevolking beïnvloed, maar ook de sociale en culturele omgeving. Migranten hebben zich aangepast aan Nederland en zijn onderdeel worden van de Nederlandse samenleving, maar de Nederlandse samenleving heeft zich eveneens aangepast aan de vele nieuwkomers. Dat wat als 'de Nederlandse cultuur' wordt aangeduid blijkt dan ook zeer dynamisch en gevarieerd te zijn. De inhoud en betekenis veranderden, mede onder invloed van nieuwkomers die andere accenten gaven aan de mode, het eten, de muziek, de taal en de omgangsvormen. Na enige tijd worden die veranderingen echter min of meer als onderdeel van 'de Nederlandse cultuur' ervaren en niet langer herkend en erkend als bijdragen van migranten. Met de constructie van deze schijnbaar onveranderlijke

en homogene beelden worden samenleving en cultuur niet alleen gedeëthniseerd, maar ook ontdaan van het dynamische karakter.

De betekenis van migratie- en vestigingsprocessen voor de Nederlandse geschiedenis verdient meer erkenning, ook buiten de kring van migratiehistorici. Het CGM wil een bijdrage leveren aan de integratie van de resultaten van migratiestudies in de nationale geschiedschrijving. 'Het' Nederlandse volk en 'de' Nederlandse cultuur moeten een meer dynamische inhoud krijgen. Het CGM- onderzoek zal zich daarom mede richten op de bijdragen van migranten aan de Nederlandse samenleving en de Nederlandse cultuur.

Vestiging en integratie in heden en verleden

De gevolgen van immigratie en de positie van nieuwkomers staan al enkele decennia hoog op de politieke agenda - niet alleen in Nederland, maar overal in Europa. De discussies concentreren zich met name op de meer problematische aspecten: de culturele en religieuze verschillen tussen nieuwkomers en anderen in de Nederlandse samenleving en de achterstanden van nieuwkomers in onderwijs en arbeidsmarktparticipatie. Zeker in de meest recente periode is de sfeer waarin die debatten plaatsvinden verhard en richt men zich vrijwel uitsluitend op de negatieve gevolgen van immigratie.

In het verleden zijn grote groepen immigranten in de Nederlandse samenleving opgenomen. Die integratie was veelal een langdurig proces, dat niet altijd probleemloos verliep. Bovendien was er geen sprake van een lineaire ontwikkeling; de aanpassing van nieuwkomers aan Nederland en van de rest van de samenleving aan de nieuwkomers verliep met ups en downs. Niettemin zijn vrijwel alle groepen binnen enkele generaties opgegaan in de Nederlandse samenleving en zijn nakomelingen vrijwel niet meer als zodanig herkenbaar. Hedendaags beleid en ook wetenschappelijk onderzoek concentreert zich echter op recente ontwikkelingen en problemen. Er is opvallend weinig aandacht voor ontwikkelingen op de lange termijn en voor de manier waarop immigranten in het verleden in de Nederlandse samenleving integreerden.

Om een bijdrage te kunnen leveren aan de huidige discussie zal historisch migratie- onderzoek binnen het CGM zich met name concentreren op de verschillen in migratie- en integratieprocessen. Wat maakt dat sommige groepen relatief snel in de samenleving opgaan, terwijl dat proces bij andere veel problematischer verloopt? Dat betekent dat het CGM prioriteit legt bij de methode van historische

vergelijkingen. Daarbij gaat het niet alleen om vergelijkingen tussen verschillende migrantengroepen (of tussen migrantengroepen en de autochtone bevolking) in heden en verleden, maar ook om een vergelijking tussen Nederland en andere landen. In de volgende paragraaf wordt deze methode nader toegelicht en uitgewerkt.

Overeenkomsten en verschillen

Een vergelijking van migratie- en integratieprocessen over een langere periode houdt in dat we aan de ene kant kijken naar de samenstelling en kenmerken van migrantengroepen, aan de andere kant naar 'de ontvangende samenleving' en de wijze waarop deze de migratie en vestiging beïnvloedde.

Bij migranten zelf is geen sprake van homogene etnische gemeenschappen. Ook als ze afkomstig zijn uit hetzelfde land bestaan er verschillen in religie, beroep, politieke betrokkenheid, en uiteraard klasse en sekse. Die verschillen beïnvloeden de ervaringen van migranten en de manier waarop en mate waarin zij deelnemen aan sociale, economische en politieke activiteiten. De maatschappij waarin migranten aankomen en integreren is net zo min homogeen, er is niet één ontvangende samenleving. De reactie op nieuwkomers is in de ene periode heel anders dan in een andere en ook binnen één land bestaan en bestonden grote lokale verschillen. Steden en lokale politiek zijn altijd van belang geweest voor het aantrekken van migranten en ook voor vestigingsprocessen. De autochtone bevolking bestaat eveneens uit verschillende groepen met uiteenlopende belangen en loyaliteiten. De ontvangende samenleving heeft bovendien altijd onderscheid gemaakt binnen de groep migranten. Zo creëerde het vreemdelingenbeleid regelmatig verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke migranten, was de mate van registratie en controle mede bepaald door bijvoorbeeld klasse en nationaliteit, en waren de arbeidsmarkt en het onderwijs niet voor alle groepen migranten even toegankelijk. Historisch migratieonderzoek moet daarom systematisch aandacht besteden aan verschillen tussen mannen en vrouwen en aan andere verschillen die van invloed zijn op integratieprocessen.

Bij het onderkennen van al deze verschillen moeten we tegelijkertijd kritisch staan ten opzichte van onderscheid dat in het algemeen wordt aangebracht tussen historische en hedendaagse migratieprocessen. Soms wordt wat al te gemakkelijk geconcludeerd dat hedendaagse migratieprocessen te sterk afwijken van die in het verleden om zinvolle vergelijkingen te kunnen maken. Een voorbeeld daarvan is het zogenaamde transnationalisme, een begrip dat gebruikt wordt om aan te geven dat hedendaagse migranten zich in verschillende werelden bevinden. Door de frequente

contacten met familie en vrienden, door economische en politieke activiteiten in verschillende landen, zouden zij onderdeel blijven van de samenleving in het land van herkomst en niet echt integreren in het land waar zij zich (tijdelijk) vestigen. Dit zou een wezenlijk kenmerk zijn van hedendaagse migratieprocessen, waardoor deze onvergelijkbaar zouden zijn met die in het verleden.

Het gebruik van de term transnationalisme is weliswaar een recent verschijnsel, maar dat betekent niet noodzakelijkerwijs dat de verschijnselen waar de term op duidt ook nieuw zijn. Ook in eerdere perioden was migratie veelal geen eenmalige verplaatsing van de ene naar de andere plek en betekende migratie niet onmiddellijk het doorsnijden van banden met het land van herkomst. Mensen trokken regelmatig naar het buitenland om daar een korte periode te werken en zelfs bij transatlantische migratie waren contacten met en terugkeer naar het land van herkomst niet ongebruikelijk. Dat neemt niet weg dat de aard en betekenis van transnationalisme veranderde door de sterke toename en grotere toegankelijkheid van communicatiemiddelen. Sociale, economische en politieke verbindingen tussen migranten(groepen) en hun thuisland zijn toegenomen en migranten lijken daarmee vaker onderdeel van transnationale gemeenschappen. Dat staat historische vergelijkingen niet in de weg. Integendeel, dergelijke vergelijkingen zijn zinvol voor een analyse van de betekenis van 'transnationalisme' voor het integratieproces. We zouden dan preciezer moeten kijken naar overeenkomsten en verschillen in de aard en betekenis van huidige en eerdere vormen van sociale, economische en politieke verbindingen tussen migranten(groepen) en hun thuisland.

Een pleidooi voor interdisciplinaire samenwerking

Het CGM pleit voor een verbinding tussen historisch en hedendaags onderzoek naar de positie van migranten en de multiculturele samenleving, onderzoek dat veelal wordt gedaan door politicologen, sociologen, geografen, antropologen, economen en juristen. De samenwerking met deze disciplines stond aan de basis van de oprichting van het CGM.

Het CGM zal de komende jaren meer prioriteit geven aan deze interdisciplinaire samenwerking. Dat zal in eerste instantie gebeuren door sociale wetenschappers en juristen die al via de deelnemende organisaties bij het CGM zijn aangesloten meer bij de activiteiten en onderzoeken van het CGM te betrekken. Daarnaast zal het CGM zich de komende jaren richten op het verbreden van de basis en zal aansluiting zoeken bij enkele andere onderzoeksinstituten. Het CGM zal daarom de inhoudelijke opzet en de uitvoering van haar onderzoek voldoende interdisciplinair moeten formuleren.

Naast het stimuleren van interdisciplinair onderzoek en het verbreden van de organisatorische basis zal het CGM de komende jaren ook op andere terreinen de samenwerking met anderen continueren en intensiveren. In eerste instantie betreft dat vooral het opsporen en toegankelijk maken van cultureel erfgoed, een thema dat in paragraaf 5 nog nader wordt toegelicht. Deze samenwerking richt zich met name op archiefinstellingen en migrantenorganisaties.

3. HISTORISCH MIGRATIEONDERZOEK – EEN METHODE

De vergelijkende methode speelt een belangrijke rol in het migratieonderzoek, zowel in sociaal-wetenschappelijk als in historisch onderzoek. Desondanks wordt het belang van vergelijkingen en de manier waarop dat gebeurt lang niet altijd geëxpliciteerd. Aannames over verschillen en overeenkomsten van specifieke migratie- en integratieprocessen blijven zo vaak onbenoemd. Systematische vergelijkingen zijn echter essentieel als we willen weten waarom mensen besluiten zich elders te vestigen en waarom dit in bepaalde gevallen tot problemen leidt en in andere niet. Dit geldt zowel voor vergelijkingen tussen landen of tussen groepen migranten in een en dezelfde periode (synchroon), als voor vergelijkingen tussen deze landen en groepen op verschillende tijdstippen (diachroon). Binnen het CGM ligt de nadruk op deze laatste vorm: het analyseren van migratie- en integratieprocessen door de tijd heen, waarbij internationale vergelijkingen niet worden geschuwd.

Bij de synchrone methode gaat het doorgaans om het bestuderen van integratieprocessen van een of meerdere generaties. Nauw aansluitend bij de methode van het sociologische levenslooponderzoek kunnen intra- en intergenerationele veranderingen worden geboekstaafd. Welke veranderingen maken migranten in hun leven door en hoe doen kinderen (tweede generatie) het in vergelijking met hun ouders (eerste generatie)? De diachrone methode, meer exclusief het terrein van historici, omvat een vergelijking van specifieke tijdvakken, waarbij met name de vraag centraal staat in hoeverre fenomenen in de hedendaagse maatschappij fundamenteel anders zijn dan die in een eerdere periode.

Een goed voorbeeld van zo'n vergelijking tussen tijdvakken is het onderzoek naar oude en nieuwe migranten in de Verenigde Staten. Daarbij breken wetenschappers van divers pluimage zich het hoofd over de vraag of en in welke opzichten de integratie van tegenwoordige nieuwkomers uit Latijns-Amerika, Afrika en Azië anders of trager verloopt dan die van de migranten die aan het einde van de 19^e eeuw uit Europa kwamen. Om zinvolle vergelijkingen te kunnen maken, is het van belang dat de kenmerken van de groepen migranten niet te sterk uiteenlopen. Het onderzoek naar oude en nieuwe migranten in de Verenigde Staten beperkt zich bijvoorbeeld tot getalsmatig grote groepen migranten die in de tijd zelf als problematisch zijn ervaren, zoals Russische joden en Italianen in de negentiende eeuw en Mexicanen en Dominicanen in de meest recente periode. Omdat al deze groepen bovendien worden gekarakteriseerd door een overwegend laag scholingsniveau en als afwijkend beschouwde etnische en culturele kenmerken is het gemakkelijker om

overeenkomsten en verschillen vast te stellen. Omgekeerd zou ook een vergelijking tussen groepen hooggeschoolde en 'onproblematische' migranten in verschillende perioden tot goede resultaten kunnen leiden.

De historica Nancy Green leverde een belangrijke bijdrage tot een beter begrip van de comparatieve methode voor historisch migratieonderzoek. Zij onderscheidde drie soorten vergelijkingen. De eerste, en meest gebruikte, methode is de lineaire, waarbij één bepaalde groep centraal staat. Het gaat om een vergelijking van de situatie vóór en na de migratie: waar kwamen de nieuwkomers vandaan, wat was hun maatschappelijke positie voordat ze besloten zich elders te vestigen en wat is veranderd na aankomst in het land van vestiging?

Een tweede mogelijkheid is de convergente vergelijking, een vergelijking tussen twee of meer groepen migranten die zich in dezelfde periode in hetzelfde land (dezelfde regio, stad, wijk) vestigden. Het uitgangspunt hierbij is dat de invloed van de samenleving (de gelegenheidsstructuur) min of meer hetzelfde is, waarmee eventuele verschillen in integratie gezocht worden in de kenmerken van de specifieke migrantengroepen. Een voorbeeld zijn de Duitse en Italiaanse migranten die tussen 1870 en 1930 naar Nederland kwamen. Italiaanse migranten waren veel meer dan de Duitse geconcentreerd in specifieke, zelfstandige beroepen (zoals het terrazzo- en granitobedrijf en de verkoop van ijs). Zij integreerden minder snel dan de Duitse immigranten en bleven veel langer als migranten herkenbaar.

Green onderscheidt tot slot een derde soort, de divergente vergelijking. Daarbij gaat het om vergelijking van migranten uit hetzelfde herkomstgebied, maar met een verschillende plaats of land van vestiging. Hierbij is dus het vestigingsland de variabele en de groep migranten de constante factor en wordt de verklaring voor verschillen in integratie gezocht in verschillen in de structuur van de ontvangende samenleving. Een goed voorbeeld is de vergelijking van de integratie van Duitsers in Zuid- en in Noord-Amerika. Waar velen in landen als Argentinië en Paraguay lang vasthielden aan de Duitse etniciteit, was dat in Noord-Amerika veel minder het geval. Blijkbaar waren de omstandigheden voor (etnische) groepsvorming in het zuiden gunstiger dan in het noorden. Met een divergente vergelijking kunnen de specifieke kenmerken die deze verschillen veroorzaakten worden geanalyseerd.

Nu is deze door Green voorstelde typologie niet geheel onproblematisch. Zowel de samenleving als de migrantengroep is niet altijd zo homogeen en statisch als verondersteld. Landen van vertrek en ook landen van vestiging veranderen immers voortdurend, ook of juist onder invloed van migratie. Bovendien blijken de effecten van politieke, sociale en economische omstandigheden niet voor iedereen hetzelfde,

waardoor de Gelegenheidsstructuur van een lokale of nationale samenleving anders kan uitwerken voor verschillende groepen. Zo profiteerden de Surinamers in Nederland in de jaren zeventig en tachtig veel meer van bepaalde regelingen voor minderheden dan Turken en Marokkanen. Daarnaast houdt het divergente model te weinig rekening met een mogelijk aselechte samenstelling van migrantengroepen. Niet zelden vertonen migranten die naar bestemming A gaan immers andere kenmerken dan migranten uit hetzelfde herkomstgebied die naar bestemming B gaan. Niettemin vormt Green's model, mits kritisch toegepast, een waardevol instrument om onze kennis middels systematische vergelijkingen te vermeerderen en te verdiepen.

Een belangrijke voorwaarde voor historische vergelijkingen is de aanwezigheid van basisbronnen om gegevens over een langere periode te kunnen vergelijken. Historische datasets, zoals systematisch verzameld en gedigitaliseerd door de Historische Steekproef Nederland (HSN), zijn daarbij van groot belang. De HSN verzamelde onder meer data uit bevolkingsregisters en de burgerlijke stand voor het NWO-pionieronderzoek 'De determinanten van het vestigingsproces'. In dit CGM-project wordt door middel van diverse vergelijkingen onderzocht hoe verschillende groepen (Italianen, Duitsers, Surinamers en interne migranten) integreerden in de Nederlandse samenleving in de periode 1860-1960, waarbij twee vestigingscohorten (1870-79 en 1920-29) diachroon met elkaar worden vergeleken. De HSN-data stellen onderzoekers in staat om binnen ieder cohort migranten en hun nakomelingen door de tijd te volgen, met aandacht voor zowel intra- als intergenerationele ontwikkelingen. Een dergelijke levensloopbenadering, gedeeltelijk gebaseerd op HSN-data, is ook toegepast in de studie van Marlou Schrover naar Duitsers in Utrecht (*Een kolonie van Duitsers*, 2002).

In het kader van deze basisbronnen is al eerder het belang genoemd van een langlopend kwantitatief overzicht van vreemdelingen in Nederland. Uit meerdere onderzoeken blijkt dat de aantallen uit de volkstellingen, in vergelijking met andere bronnen, te laag zijn. Jan Lucassen, Marlou Schrover en Leo Lucassen namen het initiatief om op termijn te komen tot een langlopend overzicht van de verhouding tussen Nederlanders en vreemdelingen. Aangezien dit een complexe materie is, met name voor de periode tot 1970, is gekozen voor een gefaseerde opzet met deelstudies. Het CGM hoopt de komende vijf jaar op dit terrein vorderingen te boeken.

Om het inzicht in hedendaagse ontwikkelingen te vergroten hanteren historische onderzoekers binnen het CGM twee nauw met elkaar samenhangende benaderingen.

Eenzijds wordt gekeken naar processen van migratie en integratie op zeer lange termijn. Uitgangspunt is dat migratie een structureel element is van alle menselijke samenlevingen. Vanaf het moment dat er sprake is van georganiseerde samenlevingsverbanden, met formele of informele regels van in- en uitsluiting, zijn migranten op enigerlei wijze geïntegreerd in deze samenlevingen. Het bestuderen van het verleden staat in dit type studies vooral in het teken van het zoeken naar patronen en naar verklaringen voor uiteenlopende vormen van migratie en integratie.

Een concreet voorbeeld is de 'global migration history', een door het CGM geïnitieerd internationaal samenwerkingsverband dat een beter inzicht wil ontwikkelen in de betekenis van migratieprocessen in de wereldgeschiedenis. Wetenschappers uit zeer verschillende disciplines, specialisten op het gebied van migratie in verschillende werelddelen en tijdvakken, komen bijeen op conferenties die zijn gewijd aan de overeenkomsten en verschillen in vormen van migratie en integratie over een zeer lange termijn (duizenden jaren).

Anderzijds vergelijken CGM-onderzoekers groepen migranten in specifieke periodes, | onderzoek dat nauw aansluit bij de studie naar oude en nieuwe migranten in de Verenigde Staten. Soms gebeurt dat door middel van historische casestudies waarin parallellen worden gesignaleerd met hedendaagse ontwikkelingen, zoals het genoemde onderzoek naar Duitsers in het negentiende-eeuwse Utrecht. In andere gevallen staan systematische vergelijkingen tussen heden en verleden centraal, zoals in het handboek over de Nederlandse migratiegeschiedenis van Jan Lucassen en Rinus Penninx (*Nieuwkomers*, 1994) en in de studie van Leo Lucassen over oude en nieuwe migranten in West Europa (*The Immigrant Threat*, te verschijnen in 2005).

In de nabije toekomst zal vergelijkend onderzoek binnen het CGM prominent op de onderzoeksagenda blijven staan. Daarbij valt te denken aan verder onderzoek naar migratie- en integratieprocessen binnen Europa in verschillende periodes. De bundel *Paths of integration* (onder redactie van Leo Lucassen, David Feldman en Jochen Oltmer, te verschijnen in 2005) kan daarbij als uitgangspunt dienen. Vooraanstaande Europese en Amerikaanse migratiewetenschappers verkennen daarin het terrein van oude en nieuwe migranten in Europa. Hun bijdragen gaan niet alleen over het integratieproces van een of meerdere groepen in heden en verleden, maar ook over het gevoerde immigratie- en integratiebeleid.

4. THEMATISCHE INVALSHOEKEN

Gender en migratiegeschiedenis

Zoals al in de inleiding werd opgemerkt zijn migranten geen homogene groep, er bestaan verschillen in onder meer religie, klasse en sekse. Gender wordt algemeen, samen met klasse en etniciteit, aangemerkt als een belangrijk mechanisme van sociale ordening. Hoewel historische migratiestudies als het goed is dergelijke verschillen integreren in de opzet en uitwerking van onderzoeken, gebeurt dit op het terrein van gender nog niet systematisch genoeg. Het CGM vindt daarom speciale aandacht voor gender als analytische categorie in migratiestudies voorlopig onontbeerlijk. Dat betekent aan de ene kant dat het CGM kritisch kijkt naar de manier waarop gender is geïntegreerd in meer algemene studies die in CGM-verband worden geïnitieerd, anderzijds dat het CGM initiatieven stimuleert die specifiek zijn gericht op verschillen tussen mannen en vrouwen in migratie- en integratieprocessen.

Vrouwelijke migranten vertonen veel meer overeenkomsten met mannelijke migranten dan gewoonlijk wordt aangenomen; zij zijn geen uitzondering of minderheid en migratiemotieven van vrouwen wijken in dit opzicht ook niet af van die van mannen (voor een overzicht van titels op dit terrein zie: <http://www.let.leidenuniv.nl/history/migration/>). Niettemin, zo blijkt uit eerder onderzoek, bestaan er wel degelijk verschillen. Vrouwelijke migranten concentreren zich, zowel in het verleden als in de meest recente geschiedenis, in andere beroepen dan mannen. Onderzoek naar specifieke groepen vrouwelijke migranten, zoals de dienstboden en verpleegsters, laat zien dat dit de contacten, netwerken en ook de integratie in de Nederlandse samenleving beïnvloedde. Bovendien waren vrouwen in het verleden onderwerp van speciale zorg en bemoeienis en ook van aparte regels voor toelating en verblijf. Dergelijke onderzoeken waren en zijn van belang om te begrijpen waarom vrouwen naar Nederland kwamen, hoe zij zich aanpasten aan de Nederlandse samenleving, en hoe de Nederlandse samenleving reageerde op hun komst en verblijf.

Voor een meer systematische vergelijking van migratie- en integratiepatronen is in Leiden voor de komende jaren een groot onderzoek gepland. Voor dit onderzoek, 'Differences that make all the difference', zal Marlou Schrover in 2005 een VICI-aanvraag bij het NWO indienen. In de opzet van dat onderzoek worden

gendersverschillen vergeleken voor drie categorieën migranten - (post)koloniale migranten, gastarbeiders, vluchtelingen - en een verzameling van kleinere groepen migranten die niet duidelijk in een van de vorige drie categorieën zijn te plaatsen. De hypothesen over verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke migranten zijn gebaseerd op resultaten van eerder internationaal onderzoek naar gender en migratie. Daaruit blijkt dat mannelijke en vrouwelijke migranten niet alleen gebruik maken van andere netwerken, maar dat ook de rol en functie van deze netwerken anders zijn. Er bestaan daarnaast verschillen wat betreft de werking van structurele factoren en de invloed van gezinsomstandigheden. Zo is de toegang tot de arbeidsmarkt en de toepassing van wet- en regelgeving niet gelijk voor mannelijke en vrouwelijke migranten. Ook stellen familie en gezin in het land van herkomst of het land van bestemming andere eisen aan vrouwen dan aan mannen. Het gevolg van deze verschillen is aan de ene kant dat de positie van migrantenvrouwen kwetsbaarder is – bijvoorbeeld in het geval van een afhankelijke verblijfstatus – aan de andere kant dat zij in de publieke debatten ook als kwetsbaarder worden gezien. Dit laatste, de constructie van vermeende kwetsbaarheid, resulteert in een versterking van de werkelijke kwetsbaarheid. De vele verwijzingen in de media naar afhankelijkheid, onderdanigheid of traditionalisme van migrantenvrouwen beperken bijvoorbeeld de mogelijkheden voor arbeidsparticipatie van deze vrouwen. In het Leidse onderzoek zal de constructie van vermeende kwetsbaarheid centraal staan. De studie naar de verschillende categorieën migranten strekt zich uit over de tweede helft van de twintigste eeuw. Het onderzoek heeft kwantitatieve en kwalitatieve aspecten. Een belangrijke bron is het materiaal dat door de overheid is verzameld, daarnaast worden interviews gehouden met migranten.

Structuur in het land van vestiging

Migratie en vestiging van nieuwkomers zijn processen waarbij we aan de ene kant te maken hebben met de migranten zelf, aan de andere kant met de structuur van de samenleving waarin migranten zich vestigen. De afgelopen jaren waren onderzoeken met name gericht op het eerste aspect, de nieuwkomers, en niet op de politieke, sociale, en economische structuur van de samenleving waarin zij terechtkomen. Toch zal de uitkomst van het integratieproces in de regel sterker worden bepaald door de gewoontes en structuren in de ontvangende samenleving dan door de kenmerken van individuele nieuwkomers of groepen immigranten. Historisch gezien is vanuit de staat in toenemende mate geprobeerd invloed uit te oefenen op immigratie, maar ook op emigratie, met name via de vreemdelingen- en naturalisatiewetgeving. Naast

dit specifieke beleid gaat het echter ook, of vooral, om het functioneren van de algemene instituties van de samenleving, zoals de arbeidsmarkt en het onderwijs. De geschreven en ongeschreven regels bepalen daar op welke manier wordt gewerkt en voor wie. Die instituties zijn machtig en kunnen integratieprocessen bevorderen, maar ook tegenwerken, of zelfs migranten uitsluiten.

Het CGM-onderzoek dat in de afgelopen jaren op dit terrein is verricht concentreerde zich op een vergelijking van de economische gelegeheidsstructuur voor migranten in verschillende steden, op de houding van de vakbeweging ten opzichte van migranten en op het Nederlandse vreemdelingenbeleid over de periode 1840-1940. Bovendien stond en staat de ontvangende samenleving met name centraal in het Nijmeegse Centrum voor Migratierecht waar onderzoekers aandacht besteden aan de manieren waarop overheden de immigratie (proberen te) sturen en aan de effecten daarvan op de positie van immigranten.

In de komende vijf jaar wil het CGM dergelijke onderzoeken voortzetten en intensiveren. Dat onderzoek zal niet – zoals nu vaak het geval is – uitsluitend gericht zijn op de invloed van specifiek beleid en ideologieën op het integratieproces, maar tevens op de betekenis van algemeen beleid en algemene structuren en instituties in de ontvangende samenleving voor de positie van migranten. Een ander aandachtspunt is het toelatingsbeleid, zowel de toelating tot het land als tot de arbeidsmarkt. Wat was het effect daarvan, op langere termijn, op het integratieproces? Dit thema leent zich goed voor vergelijkingen door de tijd heen en daarmee ook voor een interdisciplinaire benadering. Onderzoekers van de faculteit Geesteswetenschappen en het Centrum voor Migratierecht (Corrie van Eijl, Betty de Hart) willen daartoe een aanzet geven met een gezamenlijke publicatie over de betekenis van het vreemdelingen- en naturalisatiebeleid voor vrouwelijke migranten in Nederland (1850-2000). Onderzoek naar de invloed van de structuur in de ontvangende samenleving is bovendien bij uitstek geschikt voor internationale vergelijkingen.

In de komende jaren is een tweetal projecten van belang. In de eerste plaats is dat het NWO-programma 'Transnationaliteit en burgerschap', uitgevoerd door het Centrum voor Migratierecht in Nijmegen in samenwerking met de rechtenfaculteit van de VU. Dit programma is gericht op diverse ontwikkelingen in het Nederlandse vreemdelingenrecht (1945-2000); een aantal deelprojecten heeft een internationale component. Gender verschillen vormen een belangrijk thema in het onderzoeksprogramma. Een centrale vraag in alle projecten is in hoeverre de regels of hun

implementatie verschillende gevolgen hebben voor mannen en vrouwen. Naast gender wordt ook gekeken naar klasse en etniciteit.

De Nijmeegse onderzoekers analyseren de regulering van arbeidsmigratie in Nederland (promotieonderzoek Tessel de Lange); het onderscheid tussen illegale migranten, legale migranten en staatsburgers in Nederland (promotieonderzoek Coen de Heer); het beleid en de praktijk van meervoudige nationaliteit in Nederland, Duitsland en de Verenigde Staten (postdoc-onderzoek Betty de Hart); en effect van de liberalisering van de immigratieregels voor Polen op de Poolse migratie naar Nederland (promotieonderzoek Cathelijne Pool). Met name in het laatstgenoemde onderzoek vormen de effecten van het immigratiebeleid op het vestigingsproces een belangrijk aandachtspunt: leidt een liberaler immigratieregime tot meer tijdelijke migratie en minder permanente vestiging?

Het Centrum voor Migratierecht heeft daarnaast, in samenwerking met collega's in Duitsland, een vergelijkende studie opgezet naar het integratieproces van immigranten in Nederland en Duitsland. Naast het specifieke immigratie- en integratiebeleid, wordt hierin vooral ook aandacht besteed aan algemeen beleid en algemene instituties, zoals de vakbonden, ondernemingsraden en het onderwijssysteem. Anita Böcker (Nijmegen) en Dietrich Thränhardt (Münster) startten deze vergelijkende studie tijdens een 'duo-fellowship' aan het NIAS. In samenwerking met Zwitserse collega's (Neuchâtel) hopen zij de vergelijking de komende jaren uit te breiden tot Zwitserland. De startdatum van deze drielandenvergelijking is afhankelijk van de toekenning van financiering.

De multiculturele stad en zijn bewoners

Het CGM heeft vanaf de jaren negentig een sterke traditie opgebouwd met studies over lokale nieuwkomers. Daarbij zijn wisselende invalshoeken genomen, met de nadruk op bijvoorbeeld de rol van pioniers, contactzones en innoverende ondernemers. Daarnaast zijn er, in het kader van het pionierproject, studies uitgevoerd naar integratieprocessen van verschillende groepen migranten waarbij ook ontwikkelingen in verschillende steden met elkaar zijn vergeleken. Hoewel het CGM geen prioriteit legt bij nieuwe studies naar de geschiedenis van migranten in een specifieke stad, zijn er verschillende redenen om ook de komende vijf jaar aandacht te blijven besteden aan multiculturele steden en hun bewoners.

De belangrijkste reden is dat de stad een goed uitgangspunt is voor de bestudering van sociale integratie; diversiteit en de strijd om de publieke ruimte in de stad

hangen immers nauw samen met de verbondenheid en identificatie met de stad en haar inwoners. Over sociale integratie, en veranderingen daarin onder invloed van nieuwkomers, vallen geen zinnige uitspraken te doen zonder een vergelijking in de tijd. Dat geldt ook voor het in sociologisch en historisch onderzoek populaire thema van het transnationalisme. De stedelijke context is bovendien zeer geschikt voor onderzoek naar veranderingen in de betekenis van burgerschap, stedelijk burgerschap in dit geval, en de identiteiten van de verschillende wijken en buurten. Hoe vinden nieuwkomers een plaats in de stedelijke samenleving en hoe verandert de sociale cohesie onder invloed van nieuwkomers?

Het zwaartepunt binnen het thema 'de multiculturele stad en zijn bewoners' zal de komende jaren liggen bij twee nieuwe projecten. Het eerste betreft 'De betekenis van plaats: Nederlandse steden in de 20^e eeuw', een project dat is ingediend in het kader van het programma 'Urbanisatie en stedelijke cultuur' van het NWO (2004-2010). Dit betreft een samenwerking tussen het IMES (Wim Willems, Jan Rath) en de onderzoeker ir. A. Reijndorp (eigen bureau). Het centrale thema in dit project is de ontwikkeling van het (multiculturele) karakter van Nederlandse steden, onder invloed van ingrijpende veranderingen in sociaal, economisch en ruimtelijk opzicht. Het project bestaat uit drie deelonderzoeken: 1. de stedelijke ruimte, 2. het (zelf)beeld, 3. de stedelijke gemeenschap. De veranderingen op de betreffende terreinen in de loop van de twintigste wordt bestudeerd aan de hand van de ontwikkelingen in de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. De aanpak is interdisciplinair, met deelname van specialisten op het gebied van geschiedenis, sociologie en architectuur. De onderzoekers maken gebruik van diverse bronnen, zoals: stedelijke archieven (lokale discussies over de toekomst van de stad); kranten en visuele media (het verloop van stedelijke ontwikkelingen); literatuur en andere kunstvormen (de verbeelding van de stad); oral history (leefwerelden door de tijd heen) en participerende observatie (recente verschuivingen, zowel sociaal als ruimtelijk).

Het tweede project betreft een onderzoek in het kader van het Stedelijk Innovatieprogramma (STIP), ontwikkeld door het Kenniscentrum Grote Steden in samenwerking met het NWO en gefinancierd door een aantal ministeries. Het gaat om een meerjarig kennis- en innovatieprogramma, met het doel om wetenschappelijke, maar praktisch toepasbare kennis te ontwikkelen waarmee de grote steden hun probleemoplossend vermogen kunnen vergroten.

Wim Willems diende in dit verband een voorstel in voor een onderzoek naar 'Verschuivende verbindingen met steden en wijken'. Daarin gaat het met name om

veranderingen in stedelijk burgerschap in de twintigste eeuw. Te denken valt aan veranderingen in vormen van maatschappelijke betrokkenheid (ouderparticipatie in het onderwijs, inspraak van huurders in de volkshuisvesting), en de gradaties in burgerzin tussen buurten met en zonder achterstand. Speciale aandacht wordt besteed aan verschillen tussen groepen ingezetenen en nieuwkomers. In hoeverre hebben nieuwkomers het idee deel uit te maken van de stad of de buurt, in hoeverre voelen zij zich onderdeel van een 'internationale gemeenschap'? Dit onderzoek zal onder meer gebeuren aan de hand van bewonersgeschiedenissen, die moeten worden getraceerd en systematisch vergeleken. Andere bronnen voor dit onderzoek zijn dag- en weekbladen, archieven van architecten, bewonersorganisaties en overheden. Daarnaast is het zinvol om (oud-)bewoners te ondervragen over hun bindingen van weleer.

Koloniale migranten

Het CGM pleit voor integratie van migratie in de nationale geschiedschrijving. Dat pleidooi krijgt, gezien het koloniale verleden van Nederland, een speciale en dringende betekenis bij de migranten die uit de koloniën naar Nederland kwamen. Als Nederland een multiculturele samenleving is, is zij dat mede door die lange lijnen van verbondenheid. Nog meer dan bij andere groepen migranten is hun geschiedenis van belang voor de veranderende betekenis van Nederland en het Nederlanderschap en voor de visie op het Nederlandse koloniale verleden. De samenleving lijkt zich slecht bewust van die historische wortels.

Het CGM pleit daarom voor meer onderzoek naar de plaats van de koloniën in de Nederlandse identiteit, naar de geschiedenis van migratie, ontvangst en vestiging van koloniale migranten in Nederland, en naar de invloed van de komst van koloniale migranten (Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers, Antillianen) op de nationale identiteit. Bovendien leent het thema zich zeer goed voor vergelijkingen met andere ex-koloniale mogendheden zoals Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal.

Er is, mede in CGM-verband, de afgelopen jaren veel aandacht besteed aan dit terrein. Annemarie Cottaar onderzocht verschillende groepen Surinamers die al vóór de migratiegolf in de jaren zeventig naar Nederland kwamen. Over een van deze groepen, de Surinaamse verpleegsters, schreef zij een boek (*Zusters uit Suriname*, 2004) en maakte een tentoonstelling, in samenwerking met het Haagse Museon en het Nationaal Museum Verpleging en Verzorging.

Het meeste onderzoek in deze periode richtte zich echter op de Indische Nederlanders. Ulbe Bosma en Remco Raben schreven het eerste deel van een serie over de geschiedenis van de Indische Nederlanders in 2003 (*De oude Indische wereld, 1500-1900*, 2003). Wim Willems verzorgde het derde deel (*Uittocht uit Indië, 1945-1995*, 2003) dat de Nederlanders uit de Oost volgt na hun vertrek naar Nederland, maar ook naar Amerika en Australië.

Het eerste deel, dat ook in een Engelse editie zal verschijnen, is tevens van belang gezien de mogelijkheden voor internationale vergelijkingen. Al in de periode van de Portugezen was er sprake van vermenging van Europeanen (vooral mannen) en Aziaten (vooral vrouwen) en de Nederlanders bouwden hierop voort. De groei van deze Euraziatische bevolking was afhankelijk van de aantallen emigranten uit Europa. Het is opmerkelijk dat de geschiedenis van deze emigranten, zeker in de periode tussen 1800 en 1940, tot op heden nauwelijks wetenschappelijke aandacht trekt.

Een nieuw onderzoek van Ulbe Bosma richt zich daarom op deze omvangrijke overzeese migratie. Hij onderscheidt daarbij enkele belangrijke subgroepen: militairen, ambtenaren en employés voor de plantages en handelsondernemingen. Daarnaast is er de niet onaanzienlijke groep 'cirkelmigranten', een aanduiding voor migranten die heen en weer reisden tussen het moederland en de kolonie, onder wie kinderen die door hun Indische ouders naar Nederland werden gestuurd voor een goede schoolopleiding. Ook dit onderzoek, dat in samenwerking gebeurt met de HSN, is belangrijk in internationaal perspectief. Migratiecircuits tussen moederland en koloniën van Engelsen, Fransen, Spanjaarden en Portugezen dienen ter vergelijking.

Het tweede nieuwe initiatief op dit terrein is het project 'Bringing History Home: Postcolonial Identity Politics in the Netherlands'. Het IISG, het KITLV en het Meertens Instituut verwierven begin 2005 een NWO-subsidie voor een driejarig onderzoek naar postkoloniale migranten (2005-2008). Het IISG (Ulbe Bosma) neemt in dat kader het deelonderzoek naar organisaties van koloniale migranten voor zijn rekening en zal een systematisch overzicht maken van alle formele en informele, religieuze en sociaal-economische organisaties. Dit sluit nauw aan bij de onderzoeken naar migrantenorganisaties die worden uitgevoerd op het IMES en op de UvA (Leo Lucassen). Voor het CGM als geheel ontstaat zo een fantastische dataverzameling die zeer geschikt is voor comparatief onderzoek.

Tot slot zal het IMES (Wim Willems) de komende jaren werken aan het project 'Oost-Indische en West-Indische erflater biografisch benaderd'. Door de concentratie op overzeese expansie, overheersing, racisme en dekolonisatie ligt de nadruk in de

Nederlands (post)koloniale geschiedschrijving op verdeeldheid en krijgen historische patronen van gemeenschappelijkheid tussen kolonisatoren en gekoloniseerden weinig aandacht. Met dit project wordt die eenzijdige oriëntatie doorbroken. De schijnwerper is daarbij gericht op twee spraakmakende erflaters van Nederlands voormalige koloniën: de schrijvers Tjalie Robinson (Indisch) en Albert Helman (Caraïbisch). In sociaal-culturele biografieën over hun leven en werken komt de 20^e-eeuwse verwevenheid van het historische erfgoed binnen de driehoek *Oost-Nederland-West* in beeld. Zo'n reconstructie maakt het tevens mogelijk het verloop van de relatie tussen moederland en (voormalige) koloniën te integreren in de Nederlandse postkoloniale en migratiegeschiedenis. In brieven, artikelen en verhalen hebben deze markante vertegenwoordigers van Nederlands overzeese gebiedsdelen rekenschap afgelegd over vele facetten van de koloniale samenleving, dekolonisatieperikelen, confrontaties, cultuurbotsingen, en de meervoudige identiteit van migranten. Ook hun maatschappelijke activiteiten en keuzes getuigen van die betrokkenheid. Hun persoon, leven en werken lenen zich bij uitstek voor een zowel panoramische als intieme kijk achter de schermen van het Indische, Nederlandse en Caraïbische leven in de 20^e eeuw.

Migrantenorganisaties

Migranten die in een nieuwe omgeving terechtkomen, zoeken vaak steun bij dorps-, streek- of landgenoten die zich in een vergelijkbare situatie bevinden of die hen zijn voorgegaan. Dat kan gaan om praktische en materiële zaken, zoals hulp bij het vinden van een baan en een huis of het onderhouden van handelscontacten, maar ook om emotionele behoeften, zoals het spreken van de eigen taal of dialect, het uitwisselen van nieuwtjes en het kopen van vertrouwde levensmiddelen. Tot slot verenigen migranten zich veelal in door henzelf opgerichte gebedshuizen, met name als die in de nieuwe samenleving ontbreken. Hoewel deze verbanden de integratie meestal bevorderen, kunnen migrantenorganisaties de integratie ook belemmeren. Dat is vooral het geval als ze primair op het land van herkomst en het behouden van de eigen identiteit zijn gericht. Om een beter inzicht te krijgen in de functie van migrantenorganisaties en te begrijpen onder welke voorwaarden die als barrière dan wel als bindmiddel fungeren, is een systematische analyse van migrantenorganisaties in heden en verleden van groot belang. Binnen het CGM is hierover in 2001 reeds een verkennende historische studie verschenen van Rinus Penninx en Marlou Schrover (*Bastion of bindmiddel?*). Daarnaast besteedden verschillende aan het CGM verbonden historici systematisch

aandacht aan migrantenorganisaties. Daarbij willen we met name de boeken noemen van Wim Willems (*De uittocht uit Indië*, 2001) en Marlou Schrover (*Een kolonie van Duitsers*, 2002), de bundel *Amsterdammer worden* (2004) onder redactie van Leo Lucassen en de speciale uitgave 'Immigrant Organisations' van het tijdschrift *Journal of Ethnic and Migration Studies* (2005) onder redactie van Marlou Schrover and Floris Vermeulen.

Die interdisciplinaire samenwerking kreeg daarnaast gestalte in een onderzoeksproject binnen het IMES (2000-2005) dat zich richt op de vergelijking van immigranten in Amsterdam en Berlijn vanaf 1960. De historische dimensie komt met name tot uiting in de dissertatie van historicus Floris Vermeulen (*The Immigrant Organising Process*, 2005), waarin het belang van een langetermijnanalyse wordt onderstreept. Zo wijst Vermeulen op veranderingen in de functie en oriëntatie van migrantenorganisaties, onder meer door het aantreden van de tweede generatie. Als laatste CGM-project noemen wij het NWO-onderzoek 'Tussen Scylla en Charibdis' (2003-2006) waarin de organisatievorming bij drie verschillende groepen migranten in Nederland door de tijd heen wordt vergeleken (Duitsers omstreeks 1900, Polen in het Interbellum en Turken vanaf 1960). Deze vergelijking is met name gericht op de vraag welke invloed het land van herkomst uitoefende op de oriëntatie van migrantenorganisaties.

Gezien de belangrijk rol van migrantenorganisaties in het integratieproces zal het CGM aan dit thema ook in de komende jaren veel aandacht besteden, waarbij wordt voortgebouwd op de inzichten die de afgeronde en lopende onderzoeken opleverden. Twee terreinen lijken ons daarbij van groot belang. In de eerste plaats is dat een meer systematische vergelijking van de rol van de verschillende migrantenkerken in Nederland vanaf de zestiende eeuw. Recente studies, zoals het proefschrift van de Utrechtse historica Erika Kuijpers over de lutherse kerk in zeventiende-eeuws Amsterdam (*Migrantenstad*, 2005), toonden aan dat deze kerken een centrale plaats innamen in het leven van immigranten, in materieel (armenzorg) en immaterieel opzicht. Daarnaast is de recente geschiedenis van migrantenorganisaties - zowel van arbeidsmigranten, koloniale migranten als van vluchtelingen - in Nederland een nog vrijwel onontgonnen terrein. De initiatieven van het CGM om leden van migrantengroepen te scholen in het opsporen en toegankelijk maken van hun eigen cultureel erfgoed (zie paragraaf 5) kunnen daarbij een stimulerende rol vervullen.

Emigratie

De geschiedenis van de Nederlandse emigratie is een onderontwikkeld onderzoeks-terrein. Voor zover historici belangstelling toonden voor emigratie richtte die zich met name op de trek van Nederlanders naar overzeese bestemmingen, vooral Noord-Amerika, Canada en Australië, en op het ontstaan van Nederlandse emigrantenkolonies. De grote groep Nederlanders die naar andere Europese landen emigreerden zijn tot nu toe geen onderwerp van onderzoek, ook het Nederlandse emigratiebeleid en de relatie tussen de Nederlandse staat en zijn onderdanen in het buitenland zijn braakliggende terreinen.

Hoewel emigratie ook binnen het CGM de afgelopen jaren geen prioriteit had, is er op dit gebied wel iets gebeurd. Wij wijzen daarbij met name op Ulbe Bosma's studie over Nederlanders die naar Indië vertrokken (*Emigratie naar Indië, 1860-1940*, 2007). Daarnaast komen de Nederlanders in Duitsland en België zijdelings aan de orde in het onderzoek naar de betekenis van 'wederkerigheid' in het Nederlandse vreemdelingenbeleid van Corrie van Eijl (te verschijnen in 2005). Ook buiten het CGM zijn initiatieven genomen op dit terrein, zoals met name het onderzoek van Marijke van Faassen (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis) naar emigratie-archieven.

Gezien de geringe aandacht voor de betekenis van emigratie in de Nederlandse geschiedenis, wil het CGM onderzoek op dit terrein de komende jaren meer stimuleren. Bij emigratie is net zo min als bij immigratie sprake van een eenmalige en definitieve beweging. Het CGM pleit dan ook voor problematisering van de term 'emigranten'. Onderzoek naar emigratie en emigranten dient zich niet te beperken tot mensen met de Nederlandse nationaliteit of mensen die altijd in Nederland hebben gewoond, maar moet zich uitbreiden tot iedereen die het land verlaat: dus ook immigranten die na verloop van tijd terugkeren naar het land van herkomst. Een belangrijk aandachtsgebied is het politiek debat, de raakvlakken tussen emigratie en immigratie. Wanneer en hoe ontwikkelde zich ideeën over Nederland als emigratieland (in relatie tot Nederland als immigratieland), wat was en is de betekenis van dubbele nationaliteit en hoe beïnvloedden emigratie en Nederlandse emigranten de inhoud van het begrip 'burgerschap'? Reeds verrichtte studies naar emigranten in Amerika en Canada geven bovendien aanleiding tot de veronderstelling dat bij Nederlandse emigranten niet zozeer de nationale, maar veel meer de religieuze identiteit vooropstond. Hoe belangrijk was nationale identiteit voor het emigratie- en vestigingsproces van Nederlandse emigranten? Andere thema's die op

termijn meer onderzocht moeten worden zijn het emigratiebeleid en de effecten van emigratie op de Nederlandse samenleving.

De voorlopige eerste plannen betreffen een beredeneerde, historiografische verkenning van het onderzoeksthema. Onderzoekers van de Faculteit Geesteswetenschappen van de UvA (Corrie van Eijl, Leo Lucassen) zijn daar onlangs mee gestart, in samenwerking met het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Marijke van Faassen). Het ligt in de bedoeling de resultaten van deze inventarisatie nog in 2005 te laten verschijnen als CGM- Working Paper. Op basis van deze inventarisatie zal vervolgens worden gewerkt aan de opzet van een workshop rond het thema emigratie-burgerschap en zullen verdere onderzoeksplannen worden uitgewerkt.

5. HET OPSPOREN EN TOEGANKELIJK MAKEN VAN BRONNEN

Het CGM wil niet alleen onderzoek stimuleren maar ook een actieve bijdrage leveren aan het opsporen en toegankelijk maken van de bronnen met betrekking tot de geschiedenis van migranten in Nederland. Deze bronnen zijn zeer divers: documenten en blaadjes, maar ook foto's, brieven en interviews. Voor een deel zijn deze bronnen verborgen in overheidsarchieven en nog niet als zodanig herkend of toegankelijk gemaakt, voor een ander deel zijn zij in het bezit van migrantenorganisaties of migranten zelf.

Het CGM had op dit terrein de afgelopen jaren de wind in de rug. Door de stimuleringsmaatregel Cultureel Erfgoed Migranten was er niet alleen meer aandacht voor het cultureel erfgoed van migranten, maar kon ook voor verschillende projecten extra geld worden verkregen. De aandacht voor migrantenerfgoed is bovendien toegenomen door, mede door het CGM, georganiseerde dagen en cursussen voor erfgoedinstellingen en migrantenorganisaties.

Op dit gebied zijn dan ook belangrijke resultaten geboekt, met name door het IISG, een van de deelnemende partners aan het CGM. Het IISG, waar het verzamelen van bronnen een van de hoofddoelstellingen is, bezit inmiddels veel collecties met materiaal over arbeidsmigrant en vluchtelingen. Daaronder bevinden zich de archieven van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (KMAN), de Stichting Buitenlanders Peregrinus, Amnesty International en de asielzoekersdossiers van een advocatenkantoor.

Op initiatief van het CGM (Annemarie Cottaar) startte enige jaren geleden bij het IISG bovendien het Historisch Beeldarchief Migrant, waar beeldmateriaal van en over migranten wordt opgespoord en gedigitaliseerd. Bij het verzamelen van foto's wordt samengewerkt met verschillende organisaties van migranten, zoals de stichting Inspraakorgaan Turken (IOT), de overlegpartner Rijksoverheid Zuid-Europese Gemeenschappen (LIZE) en het Samenwerkingsverband van Marokkanen en Tunesiërs (SMT). Met LIZE en SMT organiseert het HBM een training 'Culturele Spoorzoekers' voor jongeren die wortels hebben in een van de landen die tot de doelgroepen behoren. Jongeren uit diverse migrantengroepen worden zo getraind om zelf cultureel erfgoed op te sporen.

De aandacht voor het opsporen en toegankelijk maken van cultureel erfgoed van migranten is in de afgelopen jaren weliswaar toegenomen, maar is niet zodanig verankerd dat het automatisch onderdeel vormt van de activiteiten van archief-

vormende instellingen. Voorlopig wil het CGM zich daarom blijven bemoeien met de inhoudelijke opzet en praktische uitvoering van projecten, al was het maar om te voorkomen dat bronnen en herinneringen van de eerste generatie naoorlogse migranten verloren gaan.

Het CGM wil zich hierbij vooral toeleggen op het ontwikkelen van methodes, zodat op den duur anderen voldoende instrumenten hebben om het werk te doen. Een manier die eerder al eens succesvol was is een cursus, in samenwerking met de koepelorganisatie DIVA, voor archiefmedewerkers om de opsporing en ontsluiting van cultureel erfgoed van migranten te bevorderen. Nog steeds blijken archiefinstellingen hierover onvoldoende geïnformeerd en willen opnieuw het wiel uitvinden. Het CGM zal het komende jaar met DIVA overleggen over de noodzaak en de mogelijkheden om archiefmedewerkers te informeren en ze te attenderen op succesvolle initiatieven rond het opsporen van erfgoed. Een nieuwe, korte en praktische cursus lijkt daartoe het meest geëigend.

Zodra duidelijk is wanneer en op welke manier de maatregel Cultureel Erfgoed Migranten wordt voortgezet, zal het CGM zich bovendien beraden op mogelijke nieuwe projecten, liefst in samenwerking met migrantenorganisaties. Een van de mogelijkheden is om, in samenwerking met anderen, de naoorlogse gastarbeiders meer systematisch te interviewen. Op dit moment leven velen van de eerste generatie nog en hun ervaringen met migratie naar en vesting in Nederland zijn nog nauwelijks opgetekend.

6. DE VERSPREIDING VAN KENNIS

Van meet af aan behoort het tot de doelstellingen van het CGM om de resultaten van wetenschappelijke onderzoek onder een breed publiek te verspreiden. Historisch migratieonderzoek dient niet alleen wetenschappelijke kennis over migratie- en integratieprocessen op een hoger plan te brengen, maar moet bij voorkeur ook een bijdrage leveren aan het maatschappelijk debat over integratie van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving. Daarbij zijn in de afgelopen jaren verschillende strategieën benut: publicaties, tentoonstellingen, documentaires, beeldmateriaal, mediapubliciteit en debatten.

Onderzoek in CGM-verband resulteerde in veel wetenschappelijke publicaties, waarmee in ieder geval het terrein van vakgenoten wordt bereikt. In een aantal gevallen zijn de resultaten bovendien, via bijvoorbeeld handboeken, krantenartikelen en meer populaire publicaties, in een bredere kring verspreid. Niet alle onderzoekers leggen echter dezelfde prioriteit bij het bereiken van een groot publiek, het ene onderzoek leent zich daartoe ook meer dan het andere. Boeken die zijn gericht op specifieke doelgroepen, zoals boeken over lokale nieuwkomers, bereiken bijvoorbeeld gemakkelijker een breder publiek. Een voorbeeld van dat laatste is de studie van Geertje Mak over Overijssel (*Sporen van verplaatsing*, 2000). Een andere manier waarop het CGM, en met name Annemarie Cottaar, kennis over immigratie en integratie in het verleden verspreidde is het organiseren van tentoonstellingen.

De komende jaren wil het CGM een actieve bijdrage leveren aan het verspreiden van kennis over de geschiedenis van migratie en integratie in de Nederlandse samenleving. Dat betekent dat het CGM doorgaat met het stimuleren van publieksgerichte uitgaven, artikelen en tentoonstellingen. De laatste jaren verschuift de aandacht voor het verspreiden van informatie echter steeds meer naar het internet. Zoals bekend is internet een medium met een zeer lage drempel, sterker nog: mensen zoeken steeds vaker uitsluitend op internet naar informatie. Hoewel verschillende instellingen, en ook het CGM, een eigen website heeft, blijkt er op internet nauwelijks toegankelijke informatie te vinden over de geschiedenis van migratie en migranten in Nederland. Als het CGM een breed publiek wil bereiken, zal het internet dan ook veel intensiever gebruikt moeten worden dan tot nu toe gebeurt.

Geïnspireerd door 'Moving Here' (www.movinghere.org.uk), een Engels initiatief op dit gebied, kreeg het CGM (Corrie van Eijl) onlangs samen met het Gemeentearchief

Amsterdam subsidie voor een vooronderzoek naar de haalbaarheid van een Nederlandse migratiewebsite (in het kader van de stimuleringsmaatregel Cultureel Erfgoed Migranten). Een dergelijke site moet voor een breed publiek goede informatie geven over de geschiedenis van groepen migranten in Nederland, en tevens toegang verschaffen tot het erfgoed van migranten dat zich in de verschillende archiefinstellingen bevindt. Een klein deel van dat materiaal is al gedigitaliseerd, zoals bijvoorbeeld bij het HBM, een ander deel zou met dit project gedigitaliseerd kunnen worden. Informatie, foto's, verhalen en andere documenten van en over migranten, die nu nog in afzonderlijke archiefinstellingen opgesloten liggen, kunnen dan met één zoekopdracht op het scherm komen. Als er voldoende medewerking is van archiefinstellingen en geld gevonden kan worden voor de opzet van een migratiewebsite kan dit initiatief uitgroeien tot een belangrijk project, waarin bovendien verschillende doelstellingen van het CGM samenkomen (toegankelijk maken van wetenschappelijke kennis voor een breed publiek, verzamelen en toegankelijk maken van bronnenmateriaal).

Het [CGM](#) is een samenwerkingsprogramma van:

[Instituut voor Migratie- en Etnische Studies \(IMES\)](#), Universiteit van Amsterdam

[Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis \(IISG\)](#), Amsterdam

[Faculteit der Geesteswetenschappen](#), Universiteit van Amsterdam

[Faculteit der Letteren](#), Rijksuniversiteit Leiden

[Centrum voor Migratierecht](#), Radboud Universiteit Nijmegen

Bestuur:

prof.dr. Rinus Penninx (voorzitter), IMES, UvA

dr. Marlou Schrover (secretaris), RUL

dr. Henk Wals (penningmeester), IISG

dr. Anita Böcker (lid), RUN

dr. Leo Lucassen (lid), UvA

Wetenschappelijke begeleiding:

prof.dr. Jan Lucassen, IISG

dr. Wim Willems, IMES

Coördinator:

dr. Corrie van Eijl, UvA

correspondentieadres:

Fac. Geesteswetenschappen UvA

Spuistraat 134

1012 VB Amsterdam

Tel + 31 20 5253154

Fax + 31 20 5254429

e-mail: c.j.vaneijl@uva.nl

website: <http://www.iisg.nl/cgm/>

Samenstelling: Corrie van Eijl